

RAMİN ƏLİZADƏ

BDU-nun doktorantı

E-mail: raminalizadeh17@gmail.com

**E.Ə. I MİNİLLİYİN İLK YARISINDA URARTU QAYNAQLARINA GÖRƏ
AZƏRBAYCANIN TARİXİ-COĞRAFİYASI
(arealların koordinasiyası və implikasiyası)**

Açar sözlər: Azərbaycan, Manna, Etiüni, Urartu, Menua, I Argishti, tarixi-coğrafiya

Ключевые слова: Азербайджан, Манна, Этиуни, Урарту, Менуа, Аргисhti I, историческая география

Key words : Azerbaijan, Manna, Etiüni, Urartu, Menua, Argishti I, historical-geography

XX əsrin siyasi avantüralarla zəngin olmasını və bunların böyük bir qisminin keçmiş Sovet İttifaqının payına düşdüyünü bilirik. Çar Rusiyasının erməniləri Cənubi Qafqaz regionunda məskunlaşdırmaq siyasətinin daha uğurlu davamı məhz bu nəhəng sosialist imperiyasının payına düşür. Kommünizm liderləri sosializm quruculuğuna başladıkları andan etibarən Cənubi Qafqaz erməni xəstəliyinə mübtəla oldu. Regionun bağrında xərçəng xəstəliyi kimi yayılan bu anti-humanist toplumsallaşma ən çox Azərbaycan xalqına zərbə vurdu. Milyon yarımadək azərbaycanlı bölgənin avtoxton əhalisi olmasına baxmayaraq erməni terroruna dözməyib ata-baba torpaqlarını tərk etdi. Qərbi Azərbaycan (indiki “Ermənistan Respublikası”nın ərazisi nəzərdə tutulur – R.Əlizadə) torpaqları regionun ən qədim və əlverişli strateji-coğrafi mövqedə yerləşən bölgələrindən biridir. Hal-hazırda şimaldan Gürcüstan, şərqdən və cənubşərqdən Azərbaycan Respublikası, qərbdən Türkiyə Cümhuriyyəti, cənubdan isə İran İslam Cümhuriyyəti ilə həmsərhəd olan bu ərazi 29,8 min km² sahəni əhatə edir. İndiki Ermənistan Respublikasının ərazisində aşkar edilmiş qədim yaşayış məskənləri, qalalar, müdafiə xarakterli istehkamlar, saraylar, karvansaralar, körpülər, kurqanlar, nekropollar, qəbirüstü sənduqələr, məbədlər, kilsələr, məscidlər, pirlər (imamzadalar və ocaqlar), at və qoç heykəlləri bu torpağın yerli əhalisinin Azərbaycan türkləri olduğunu sübut edir. Görkəmli ictimai-siyasi və hərbi xadim Kazım Qarabəkir paşanın məktublarından birində deyilir:

“Təlsiz
Sayı: 37

Gümrü / 20. 6. 34

Kinyakir'də Erməni Kolordusu Komandanı
General Nazarbəyov cənablarına

Ermənistan Hükumət-i Cümhuriyyəsi daxilində bulunan əhali-i İslamiyyə'nin elan sərbəst bulunmadıkları və bəzi erməni çətləri tərəfindən qətlə yetirildikləri və mallarının yağmalandığı İrəvan çevrəsindən firar edərək gələn şayan-i itimat bəzi zavatin ifadat və şikayətindən anlaşılmışdır. Sülh imzalanmış və müahidənin beşinci maddəsində Ermənistan Cümhuriyyəti kəndi ərazisi daxilində çətə təşkil və təslihinə surət-i katiyədə mane olacağı sərahətən zikredilmiş olduğundan müsəlmanlara məzalim icra edən çətlərin silahlarının alınmasını və icap edənlərin təcziyəsini təmənnə edər və ehtiramımın qəbulunu rica edirəm.

Osmanlı Müzakirə Komissiyasının Rəisi
Kolordu Komandanı Kazım Qarabəkir

(İrəvan şəhərinin 50.000 əhalisi vardır ki, onun da 23 min nəfəri müsəlmandır. Ermənistanda 300-ə qədər müsəlman kəndi vardır. Uluxanlıdan İrəvana qədər hər kəs müsəlmandır)” [1, s. 890-891].

Ermənistan Respublikası ərazisindəki maddi mədəniyyət nümunələrinin bir çoxu müharibələr nəticəsində, müxtəlif vaxtlarda bu yerlərə köçürülən, tarixi torpaqlarımızı özlərinin isti yuvasına çevirən ermənilər tərəfindən məhv edilsə də, digər hissəsi erməniləşdirilərək mənim-sənilsə də, daşlara yazılmış qan yaddaşımızı pozmaq və ya dəyişdirmək yadellilərə heç də həmişə nəsisb olmamışdır. Qərbi Azərbaycan ərazisində olan qədim yaşayış yerlərinin adları buranın yerli əhalisinin kimlər olduğunu daha aydın göstərir. Urartu mixiyazılı qaynaqlarında tez-tez rast gəlinən Gərgər (<=ur.mixi.yaz. Qurkumeli), Şelli (<=ur.mixi.yaz. Shilaini), Şelengi (<=ur.mixi.yaz. Shulugi), Aran (<=ur.mixi.yaz. Ariaini), Alban (<=ur.mixi.yaz. Qu'albani), Uti (<=ur.mixi.yaz. Etiüni/Etiuhi), Ergi (<=ur.mixi.yaz. Erikuahi), Həkəri (<=ur.mixi.yaz. Arquqiu), Lipani (<=ur.mixi.yaz. Luipruni) adlı kiçik siyasi qurumların tarixini öyrənməklə Qərbi Azərbaycan (indiki “Ermənistan Respublikası”) və Qarabağ torpaqlarının avtohton əhalisinin hansı soydan olduğunu və onların xarici müdaxiləyə qarşı necə mübarizə apardıklarını və təsərrüfat həyatını araşdırmaq olar.

Görkəmli urartuşünas alim prof.A.Çilingiroğlu “köçəri tayfalar”ın (bir çox mənbələrdə onlardan “atlı xalqlar” kimi bəhs olunur – R.Əlizadə) Urartu dövlətinin erkən dövrlərindən bəri şimaldan axın etdiklərini və I Arğıştinin (e.ə.786-764) hərbi yürüşlərindən bəhs edən yazılı qaynaqlarda ilk dəfə olaraq öz adları ilə adlandırıldığını göstərir [2, s.72; 3, s.38; 4, s.23]. Onlar sonrakı illərdə nəinki Urartu üçün, eləcə də bütün Yaxın Şərq üçün böyük təhlükə olan iskitlər idi. Cənubi Azərbaycan (Qərbi İran nəzərdə tutulur – R.Əlizadə) torpaqları üzərində Urartu hegemonluğunu bərqərar edən I Arğışti hakimiyyətinin onüçüncü ilində Göyçə gölü ətrafına hərbi yürüş təşkil edir. Bu hadisə barədə Van qalasının cənub-qərb ucundakı qaya məzarına doğru enən nərdivanların sol tərəfində “Horhor yazıları” adlı qayaüstü kitabədə məlumat verilmişdir. Horhor yazılı kitabəsi səkkiz sütuna bölünür. Onun beşinci sütunu üzərində göstərilir: “... Tanrı Haldi öz nizəsi ilə səfər çıxdı, Manna ölkəsini ələ keçirdi və Etiuni ölkəsini ələ keçirdi. (Onları) Arğıştinin önündə yerə çaldı. Tanrı Haldi güclüdür. Tanrı Haldinin böyüklüyü ilə Menua oğlu Arğışti deyir ki: Manna ölkəsinə qarşı səfərə çıxdım, ölkəni xaraba qoydum və şəhərləri yandırdım. Hökmdar şəhəri Şimerihadirini güc tətbiq edərək ələ keçirdim. Oradan kişiləri və qadınları sürgün etdim. Arğışti deyir ki: ... Etiuni ölkəsinin Ardini şəhərindən ... duydum. Həmin ildə yenə ordu topladım. Menua oğlu Arğışti deyir ki: (Onların) ilahi böyüklüyündən (yardım) istədiyim üçün tanrı Haldiyə, tanrı Teyşəbaya, tanrı Şiviniyə və Biaynili ölkəsinin (bütün) tanrılarına yalvardım. Tanrılar mənə qulaq asdılar. Etiuni ölkəsinə qarşı səfərə çıxdım, Eriahi ölkəsini və Katarza ölkəsini ələ keçirdim və İşqigulu ölkəsinə qədər irəlilədim. Oradan Biaynili ölkəsinə kişilər və qadınlar gətirdim. Arğışti deyir ki: Tanrı Haldinin böyüklüyü ilə Uiteruhi ölkəsinə qarşı səfərə çıxdım və Uiteruhi ölkəsini ələ keçirdim, ölkəni xaraba qoydum və şəhərlərini yandırdım. ... Amegu [] şəhərini ... Uiteruhi ölkəsini ... kitabə qoydurdum ... hökmdar (?) ... geri verərək (?) ... altında (?) ... kimilərini öldürdüm və kimilərini də əsir götürdüm. 1 min 2 yüz X on X at, 29.504 böyükbaş heyvan və 60 min ... kiçikbaş heyvan apardım. Arğışti deyir ki: Tanrı Haldinin uğrunda bu qəhrəmanlıqları bir il içərisində etdim” [5 (Schulz), No:6; 6 (HchI) 80 § 10-13; 7 (UKN) 127 V; 8 (CTU) A 8 – 3 V].

N.V.Arutyunyan 1951-ci ildə “Urartu hökmdarı I Arğıştinin Horhor kitabəsi” adlı namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bu mixiyazılı qaynağı “dərinə” araşdıran N. V. Arutyunyan “Şərq epiqrafikası”nın yeddinci sayında Urartu yazılarının şərhini vermişdir. Ermənistan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutu 2001-ci ildə onun

tərcüməsində Urartu mixiyazılı qaynaqlarını toplu halında nəşr etdirmişdir. Maraqlıdır ki, bu nəşrdə Xorxor kitabəsinin İşqigulunun adı çəkilmiş beşinci sütunuun tərcüməsi verilməmişdir [9 (KUKN)]. Bu fakt Ermənistan elm dairələrinin üzərində gədikləri torpağın kimlərə aid olmasını etiraf etməsi sayıla bilərmi? Əlbəttə. Urartu mədəni irsinin önəmli tədqiqatçılarından biri olan van Lun göstərir ki, bu qaynaqda adı çəkilən ^{KUR}ış-qi-gu-lu Yaxın Şərq tarixində iskit etnoniminin ilk dəfə qarşımıza çıxmasıdır [10, s.15; 2, s.73]. Urartunun şərq sərhədlərini əhatə edən Qərbi Azərbaycan torpaqları Azərbaycanın avtohton əhalisinin və iskit tayfalarının yurd yeri olmuşdur. Bəhs etdiyimiz dövrdə indiki Ermənistan ərazisində nəinki ermənilərin dövlətçiliyindən, hətta onların soy-kökündən söhbət gedə bilməzdi. Onlardan ən yaxşı halda ancaq Urartunun qərb ucqarlarında yaşayan kiçik passiv etnik azlıq kimi bəhs etmək olar.

Türk tədqiqatçısı E.Memiş iskitlərlə bağlı qaynaqları iki qrupa ayırır: birincisi yazılı qaynaqlar, ikincisi isə arxeoloji qaynaqlar. Onun təsnifatında yazılı qaynaqlar dedikdə Tövrət, Aşşur, Fars (Əhəməni) və klassik yunan müəlliflərinin qeydləri nəzərdə tutulur. E. Memiş bu barədə yazır: “İskitlərin adı ilk dəfə Aşşur hökmdarlarından Misir fatehi Asarhaddonun (e. ə. 680-668) dövrünə aid qaynaqlardan Prizma (B)-də çəkilmişdir. Bəhs olunan yazıda Gimirai'lər və Aşguzai'lər haqqında danışılır ki, adı çəkilən bu tayfalardan birincisinin kimmerlər, ikincisinin isə iskitlər olduğu bu gün hər kəs tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu kitabəyə görə, Aşşur hökmdarı Asarhaddon dövlətin şimal və şimal-şərq hədudlarını təhdid edən kimmerlər və mannaların istilalarından qorunmaq məqsədiylə İskit hökmdarı Bartatua ilə razılığa gəlmək yolunu seçmiş və ona öz qızını ərə verməklə adı çəkilən tayfalara qarşı savaşıma istəmişdir” [11, s. 3]. E.ə.VIII əsrin sonu – VII əsrin əvvəllərində Manna siyasi elitası bütün Cənubi Azərbaycan torpaqlarında öz hegemonluğunu bərqərar etmək üçün mühüm sınaq qarşısında idi. Aşşur və Urartu təhlükəsi nisbətən azalsa da, başqa problem ortaya çıxmışdı. Cənubi Azərbaycan əhalisinin etnik tərkibi kəskin dəyişikliyə məruz qalmışdı. Mannada mərkəzi hakimiyyətin güclü olduğu dövrlərdən fərqli olaraq ölkənin başlıca etnik substratı olan Manna əhalisindən başqa, kutilərin və işqızların da siyasi həyatda rolu güclənmişdir. Məhz bu səbəbdən də Manna siyasi elitası fərqli mövqe tutaraq ənənəvi siyasi kursdan əl çəkdi. Bu dövrdə ölkənin daxili vəziyyətini siyasi dağınıqlıq kimi xarakterizə etmək düzgün olmazdı. Azərbaycanın cənub torpaqlarında yaşayan mannalıqlar, midiyalıqlar, kutilər və digər tayfalar iskitlərin gəlişi ilə xarici müdaxiləçilərə (əsasən də Aşşur dövlətinə qarşı) qarşı mübarizəyə başladılar [12, s. 207 // §517 (*Prism B, Col. III, ll. 13-28*); Yenə orada, s.326-328 // §851, §852, §853, §854 (*Col. III, l.16 – Col. IV, l. 14*)]. Onların hərbi qüdrətini artıran başlıca amil iskitlərin bu ərazidə məskunlaşması idi. Əvvəlki Manna hökmdarlarının ölkənin parçalanmasının qarşısını almaq və yaxın düşmən olan Urartunun hücumlarından qorunmaq üçün yürütdüyü Aşşurpərəst siyasi doktrinadan imtina edildi. Ola bilsin ki, Mannada hakim sülalə də dəyişmişdir. Aşşur əleyhinə ümumxalq narazılığı ilə bağlı məsələdə İ. M. Dyakonovun və İ. H. Əliyevin mövqeləri (onların hər ikisi sinfi ziddiyyətləri başlıca səbəb kimi göstərirlər – R.Əlizadə) bir o qədər ciddi əhəmiyyət kəsb etməsə də G.A.Melikişvilinin mülahizəsi daha maraqlıdır. Onun fikrincə Aşşur əleyhinə narazılığa “Manna hökmdarlarının iskitlər və kimmerlərlə ittifaqa aludəçiliyi” və sonuncuların Manna torpaqlarında məskunlaşması səbəb olmuşdur. A. Erzenə görə, I Rusanın II Sarqonla apardığı müharibədə məğlub olmasında kimmerlərin Urartu üzərinə hücumları da rol oynamışdır [13, s. 36]. Keçmiş Sovet tarixşünaslığının ortaya qoyduğu araşdırmalardan biri də S. Qaşqayın “Manna dövləti” kitabıdır. Burada müəllif e.ə.650-ci il Manna üsyanı və onun səbəbləri haqqında heç bir fikir ortaya qoymadan öz monoqrafiyasını faktoloji sitatlarla bəzəmişdir [14, s.74-75]. Bu bir həqiqətdir ki, e.ə.VII əsrin ilk rübündən başlayaraq yadelli ağalığına qarşı Manna – Midiya – İskit – Kimmer koalisiyası meydana gəl-

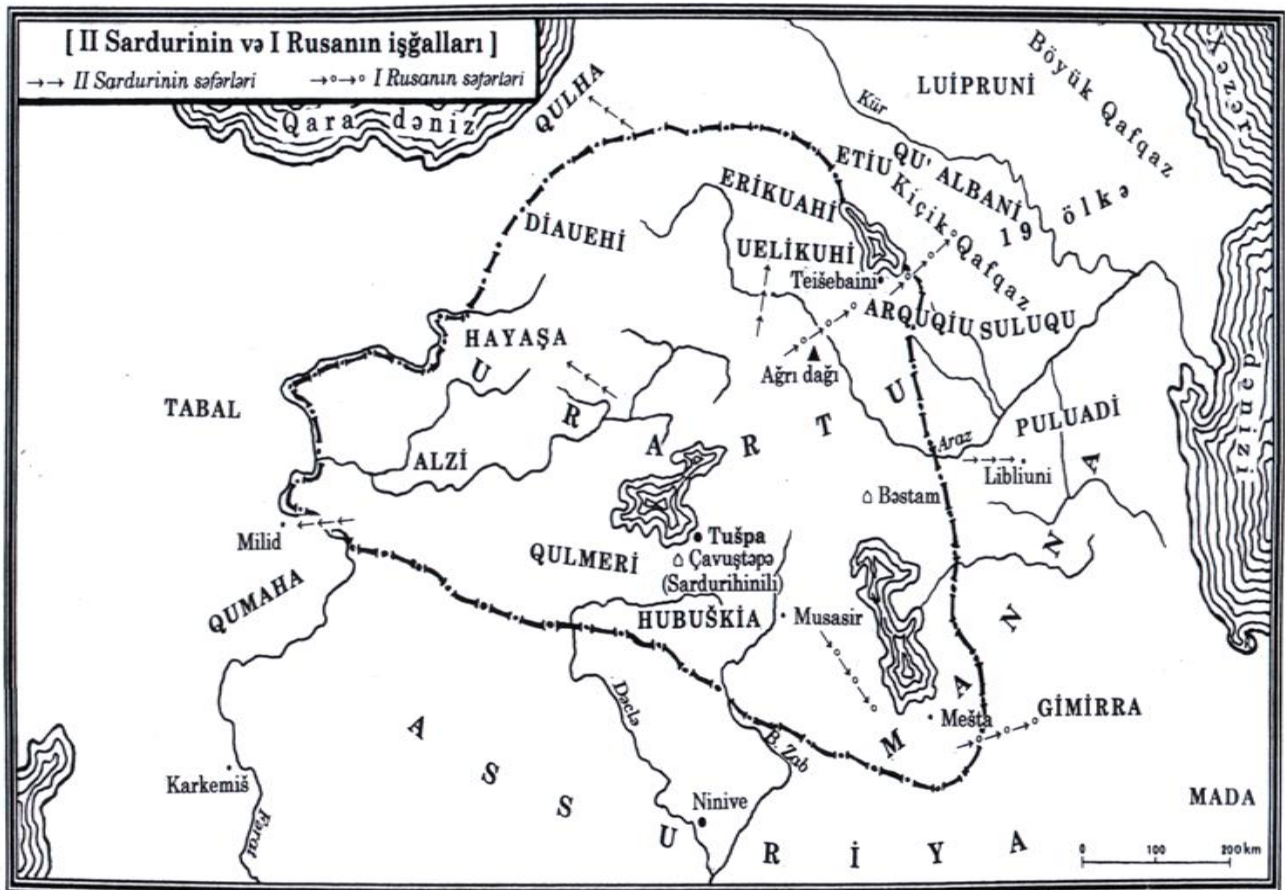
mişdir. Asarhaddon İskit-Manna ittifaqını pozmağa çalışsa da [13, s.38] İskit hökmdarı Bartatuya bel bağlamaması qaynaqdan da açıq-aşkar görünür [15, s.268]. Azərbaycan-İskit koalisiyanın yaranmasını şərtləndirən iki başlıca amil var idi: Bunlardan birincisi ümumi düşməne qarşı mübarizə, ikincisi isə etnik mənşə baxımından yaxınlıq olmuşdur. Həm Qərb, həm keçmiş Sovet, həm də müasir Türkiyə urartuşünaslığında iskit məsələsinin daha çox işıqlandırılması nə ilə bağlı idi? Şübhəsiz ki, bu məsələnin araşdırılmasını zəruri edən bir neçə amillər vardı ki, bunların da başında Yaxın və Orta Şərqi qüdrətli imperiyalarına qalib gələn və onlara yad olan zəngin bir mədəniyyətə sahib olan iskit tayfalarının yayılma arealını müəyyən etmək dururdu. Hurrilərdən sonra bölgənin avtoxton əhalisinə ən çox qarışan və etnik-mədəni xüsusiyyətlərinə görə onlardan çox da fərqlənməyən güclü və sayca çox olan növbəti axın iskitlərin adı ilə bağlı idi. Azərbaycanın həm şimal, həm də cənub bölgələrində iskit etnik ünsürünün nüfuzunun artması müxtəlif areallar arasında koordinasiyanı şərtləndirən başlıca amil olmuşdur.

E.ə.I minilliyə aid yazılı qaynaqlarda öz adları ilə tanınan təkcə iskitlər deyildi. XX əsrin əvvəlində Osmanlı dövlətinin erməni siyasətçilərinin adlandırıdığı qondarma “soyqırım”ı əsrin sonunda həmin erməni siyasətçiləri Azərbaycan xalqının başına gətirdi. Dünənin tarixindən təkcə bir faktı xatırlamaq kifayətdir ki, Cənubi Qafqazdakı rus hərbiçilərindən böyük dəstək alan erməni terror qrupları Azərbaycan Respublikasının Xocalı yaşayış məntəqəsini yer üzündən silməklə insan nəslinin qəniməti kəsildiklərini sübut etdilər. Erməni təbliğat maşını işə düşdü. Ermənilərin ən qədim zamanlardan Cənubi Qafqaz regionunda yaşadıklarını sübut etmək üçün bir sıra qərəzli yazarlar nələr etmədilər. “Erməni xalqının tarixi” hiredul əzabı ilə yazıldı. Bir sıra tarixçilərin iddia etdikləri kimi Cənubi Qafqaz ərazisində ən qədim siyasi quruluşlardan biri olan Urartu dövlətinin etnik mənsubiyyət baxımından ermənilərlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bunu arxeoloji, antropoloji və lingvistik dəlillər də açıq-aşkar təsdiq edir. E.ə. I minilliyin ilk yarısında Cənubi Qafqazın böyük bir hissəsinin Urartu dövlətinin tərkibində olması məsələsi Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarının ərazisinin bugünkü Ermənistan hakimiyyəti altına keçməsi demək deyil. Digər tərəfdən acınacaqlı hal odur ki, məsələnin mahiyyətini anlamayan bir sıra tədqiqatçılar da bu məsələdə erməni dəyirmanına su tökməkdən başqa işə yaramırlar.

E.ə.IX əsrin ikinci yarısından etibarən Urartu dövləti Yaxın və Orta Şərqdə hegemonluq uğrunda fəal mübarizəyə başlayır. Cənubi Qafqaza hücumlar da məhz bu dövrdən başlayır. Urartunun həm Assuriya, həm də Qafqazın kiçik dövlət qurumları ilə apardığı müharibələr haqqında mövcud tarixşünaslıqda müxtəlif fikirlər səslənmiş və bu məsələyə dair fərqli baxışlar ortaya qoyulmuşdur. Urartunun hücumuna məruz qalan ölkələr içərisində Etiüni və Qu'albani mühüm yer tuturdu. ^{KUR}etiüni//etiühi e.ə. IX əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycanın şimalında, eləcə də bütün Qafqazda yaranmış ilk dövlət qurumudur. Urartu qaynaqlarında bu toponim əsasən Etiuhe/ne kimi işlənmişdir [16, s.14]. Cənubi Qafqazda Urartu qoşunlarının başlıca hücum hədəflərindən biri də məhz bu ölkə olmuşdur. Araz çayından şimalda yerləşən bu ölkə haqqında Urartu mixi yazılı qaynaqlarında daha çox məlumat vardır. İşpuini və oğlu Menuanın birgə hakimiyyətdə olduqları dövrdən etibarən Etiüni konfederasiyası ilə müharibələr aparılmış və xeyli sayda qənimət ələ keçirilmişdir. Menuanın dövrünə aid yazılardan məlum olur ki, Etiüni ölkəsi Cənubi Qafqazın kiçik bəylikləri içərisində ən böyüyü olmuşdur. Etiüni toponimi indiki Azərbaycan Respublikasında yaşayan qədim udinlərin adından götürülüb və “Udin ölkəsi” deməkdir. Qeyd edək ki, Menuanın atası İşpuini ilə birlikdə hakimiyyətdə olduqları dövrə aid yazıdan məlum olur ki, Etiüni ölkəsi kiçik bəyliklərin konfederasiyası şəklində mövcud idi [7 (UKN) 20]:

- (16) ^D[hal-(di-ni ma-s)]i-ni ^{GIS}şu-ri-e ↓
 (Tanrı Haldi öz nizəsi ilə)
 (17) [^mú-i-tè-ru-hi-ni]-e-^rdi ↓
 (Uiteruhi,)
 (18) [^m]lu-şá-i-[(ni-e-di)] ↓
 (Luşa və)
 (19) [^m]ka-tar-^rza^r-ni-[e-di] ↓
 (Katarza boylarına (*tayfalarına*) və)
 (20) [^{KUR}]e-ti-ú-h[(i-na-e)]-di-^rLUGAL^r[(^{MEŞ}-di)] ↓
 (Etiuhi Ölkəsi'nin hökmdarlarına qarşı səfərə çıxdı)

Urartu dövləti e. ə. VIII əsrin ortalarında

Etiuninin tərkibinə ola bilsin ki, bir müddət bir neçə xırda siyasi birliklər, o cümlədən Qu'albani ölkəsi də daxil olmuşdur. Əhalisi orta hesabla 250-300 mindən çox olan Etiunidə A.Çilingiroğlunun qeyd etdiyi kimi, Urartunun hücumlarına məruz qalan digər ölkələr kimi yaxşı müdafiə olunmaq üçün qalalar inşa edilmişdir [3, s.32]. Etiuni müasir Azərbaycan Respublikasının qərb istiqamətində yerləşən daxili bölgələrini əhatə etmişdir. Onun paytaxt şəhəri olmuşdur. ^{KUR}qu'albani Albaniya adının ilkin formasıdır. Urartu qaynaqlarında bu toponimin ilkin forması Qu'alba(ne) kimi işlənmişdir [16, s.68]. Dövrümüzə qədər gəlib çatmış Urartu mixiyazılı qaynaqlarında bu ölkənin adı yalnız bir yerdə çəkilir. Bu da II Sardurinin Van qalasında Xəzinə qapısı (Analıkız) kimi tanınan qayanın içərisində aşkar edilmiş 7 sütunlu yazılı kitabəsidir. Hazırda bu daş kitabə 6 böyük və 22-yə qədər kiçik hissələr halında Van muzeyin-

də saxlanılır. Şərqdə sol kitabə üzərində II Sarduri Mannanı ələ keçirdiyindən, cənub istiqamətində olan arxa divardakı kitabədə isə Arququiu böyunun ölkəsinə qarşı səfərə çıxmasından, o cümlədən Qu'albani ölkəsinə ələ keçirməsindən bəhs edir. İlk öncə onu qeyd edək ki, Urartu hökmdarının hərbi səfərinin Azərbaycanın cənubundan başlayıb şimalında başa çatması onu göstərir ki, bu hadisələrin baş verdiyi coğrafiya tarixi Azərbaycan torpaqlarını əhatə edirdi. Yerli əhalinin bəhs olunan dövrdə Urartu hücumuna qarşı güclü müqavimət göstərə bilməməsinin başlıca səbəbi isə həm Araz çayından şimalda (Cənubi Qafqazın kiçik bəylikləri), həm də cənubda (Urmiya gölü hövzəsində, Manna ərazisində) mövcud olan siyasi qurumların vahid cəbhədə birləşməməsi idi. İ.İ.Meşşaninov “Azərbaycanın hüdudlarına haldların yürüşləri haqqında ehtimal olunan məlumatlar” adlı məqaləsində Alban ölkəsinin Etiuni kollektivinə daxil olması fikrini müdafiə edir [17, s. 38]. Araz çayının şimalındakı kiçik bəyliklərin qruplaşmasını konfederasiya adlandırmaq daha məqsədə uyğun olar. Yuxarıda göstərilən faktlar bir daha onu göstərir ki, Qafqazda ilk dövlətlər olan Etiuni və Qu'albani haqqında yeganə yazılı qaynaqlar Urartu hökmdarlarının kitabələridir.

ƏDƏBƏYYAT

1. Kâzım Karabekir. Birinci Dünya Savaşı Anıları. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.
2. Çilingiroğlu A. Urartu Tarihi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 77, Bornova, 1994.
3. Çilingiroğlu A. Urartu krallığı: Tarihi ve Sanatı. İzmir, 1997.
4. Çilingiroğlu A. The History of the Kingdom of Van – Urartu. Van, “Van Eski eserleri, Müzeleri ve Turizmi Sevenler Derneği”, 1988.
5. Schulz F. E. Mémoires sur le lac de Van et ses environs (Envoyé à Paris le 8 juin 1828) // “Journal Asiatique”, IX. Paris, 1840.
6. HchI – König F. W. Handbuch der chaldischen Inschriften, “Archiv für Orientforschung”, 2 vols., Beiheft 8. Graz: Selbstverlag Ernst Weidners, 1955-57.
7. UKN – Меликишвили Г. А. Урартские клинообразные надписи. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1960.
8. CTU – Salvini M. Corpus dei testi urartei. VIII, Voll. I–III, Roma, 2008.
9. KUKN – Арутюнян Н. В. Корпус Урартских Клинообразных Надписей. Национальная Академия Наук Республики Армении. Институт Востоковедения, Издательство «Гитутжун», Ереван, 2001.
10. van Loon M. N. Urartian Art: Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations. Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut 20. Istanbul, 1966.
11. Memiş E. İskit'lerin Tarihi. Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1987.
12. ARAB – Ancient Records of Assyria and Babylonia. By Ph.D. D.D.Luckenbill, Vol. II, Historical Records of Assyria, from Sargon to the end. Greenwood press publishers, New York, 1968.
13. Erzen A. Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
14. Qaşqay S. Manna dövləti. Bakı, Azərnəşr, 1993.
15. Yusifov Y. B. Qədim Şərq tarixi. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1993.
16. Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes IX. Geographical Names According to Urartian Texts. By Igor M. Diakonoff and S. M. Kashkai. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1981.

17. Мещанинов И. И. Предположительные сведения о движении халдов в пределы Азербайджана. – «Известия Азербайджанского Археологического Комитета», Вып. 2-й, Баку, 1926, стр. 33-39.

РАМИН АЛИЗАДЕ

Докторант Бакинского Государственного Университета

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА ПО КЛИНОПИСНЫМ УРАРТСКИМ ИСТОЧНИКАМ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ I ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ ДО Н. Э. (КООРДИНАЦИЯ И ИМПЛИКАЦИЯ АРЕАЛОВ)

В статье говорится о государствах, формировавшихся на территории Азербайджана в первой половине I тысячелетия до н.э. Экспансия таких сильных империй – как Ассирия и Урарту помешала этим государствам выйти на арену в виде единой политической державы. Урартские клинописные источники дают нам полное представление об исторической географии Азербайджана.

В конце совместного правления Менуа (810-786 до н.э.) с отцом Ишпуини Урартское царство уже превратилось в одно из сильных государств. Сын Менуа урартский царь I Аргишти (786-764 до н.э.) во время прихода к власти восточные земли – нынешний Северо-Западный Иран попал под влияние своего отца. Выдающийся турецкий археолог А. Чилингироглы отмечает, что во времена правления I Аргишти урартское правительство хотя считалось сильным, однако, живущие вокруг озера Гекче северные племена в тринадцатый год его правления начали представлять опасность. В его анналах говорится, что «в тот же год в область Етиу были нападения, он захватил область Катарза и продвинулся до области Ишкигулу». С прихода к власти II Сардури (764-735 до н.э.) с севера и с востока никакой опасности не наблюдалось. Даже во времена его правления захватническая политика было широко распространено. Главной мишенью этих нападений была нынешняя территория Азербайджана. Цитадель Аналыкыз, посвященный военным походам II Сардури доказывает, что в середине IX века до н.э. историческую географию Азербайджана составляли государство Манна, расположенный на юге реки Аракс, на севере Конфедерация Этиуни и несколько мелких государственных объединений. Эти факты показывают, что при изучении древней истории Азербайджана лучше всего основываться на координацию ареалов и импликации контекстов.

В Урартских клинообразных источниках встречаются названия населенных пунктов Карабаха, являющийся родиной Азербайджанского народа. Гергер (<=ур.клинооб. Гуркумели), Шелли (<=ур.клинооб. Шилаини), Шеленги (<=ур.клинооб. Шулуги), Арран (<=ур.клинооб. Ариаини), Албан (<=ур.клинооб. Ку'албани), Ути (<=ур.клинооб. Этиуни/Этиухи), Эрги (<=ур.клинооб. Эрикуахи), Хакери (<=ур.клинооб. Аргугиу), Липани (<=ур.клинооб. Луипруни) и другие этнонимы можно привести в пример. Таким образом, по урартским клинообразным источникам становится ясно, что в первой половине I тысячелетия до н.э. на территории, находящийся между Восточной Анатolieй и Азербайджаном о существовании истории государственности армянского народа никакой действительной гипотезы не может быть.

RAMIN ALIZADEH

*Doctorant of Baku State University
e-mail: raminalizadeh17@gmail.com*

HISTORICAL-GEOGRAPHY OF AZERBAIJAN ACCORDING TO URARTIAN INSCRIPTIONS AT THE FIRST HALF OF B.C. I MILLENIUM (COORDINATION AND IMPLICATION OF THE AREAS)

In the article, the ancient states which were formed in Azerbaijan at the first half of B.C. I millenium are mentioned. Expansion policy of the strong empires like Assyria and Urartu prevented emergence of these states as a union political power. Urartian inscriptions give us great opportunity to make a point about historical-geography of Azerbaijan.

When Menua (810-786 B.C.) completed acting as co-regent with his father Ishpuini, the Urartian Kingdom had already been established on strong foundations. It seems certain that when the next Urartian king, Argishti I (786-764 B.C.), son of Menua, descended the throne, the eastern lands, namely north-west Iran, had already been secured by his father. To Turkish archaeologist A. Çilingiroğlu, although the Urartian power was at its zenith in the time of Argishti, the northern tribes living around Lake Gökçe were able to cause problems towards the thirteenth year of his reign (774 B.C.). According to his annals " in that year he took the field against the land of Etiu (=Etiúni, Northern Azerbaijan || region around Lake Gökçe), he conquered the land of Katarza and travelled as far as the Land Ishkigulu ". When Sarduri II (764-735 B.C.) inherited the Urartian throne there was almost no threat which would have possibly come from the north and east. Even as of the period of Sarduri II, expansion policy of Urartu had been increased. Nowadays territory of Azerbaijan was the main target of these attacks. Analikiz Citadel which is talking about the military attacks of king Sarduri II could be taken into consideration as a proof that in the middle of B.C. IX century, historical-geography of Azerbaijan had already included Manna state which located in the south of Aras river, Etiuni Confederation – located in north, and several small principalities. These facts show that the approach to the ancient history of Azerbaijan from the context of the coordination and implication of these areas is more relevant.

In Urartian inscriptions, it is possible to come across the names which are showing similarity with the names of Karabakh settlements which are the motherland of Azeri people. Gerger (<=ur.insc. Qurkumeli), Shelli (<=ur.insc. Shilaini), Shelengi (<=ur.insc. Shulugi), Aran (<=ur.insc. Ariaini), Alban (<=ur.insc. Qu'albani), Uti (<=ur.insc. Etiúni/Etiuhi), Ergi (<=ur.insc. Erikuahi), Hekeri (<=ur.insc. Arquqiu), Lipani (<=ur.insc. Luipruni) and this kind of other ethnonyms can be shown as an example. Thus, it reveals from the Urartian inscriptions that it is impossible to claim hypothesis about statism history of Armenian people between the lands of Eastern Anatolia and Azerbaijan.

Rəyçilər: t.f.d. R.Aslanov, t.e.d. S.T.Hacıyev

BDU-nun Tarix fakültəsinin "Asiya və Afrika ölkələri tarixi" kafedrasının 11 oktyabr 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 01)